

М. В. Доунар-Запольскі.

Ба 84446

С Н О В Ы

Дзяржаунасьці

Беларусі.

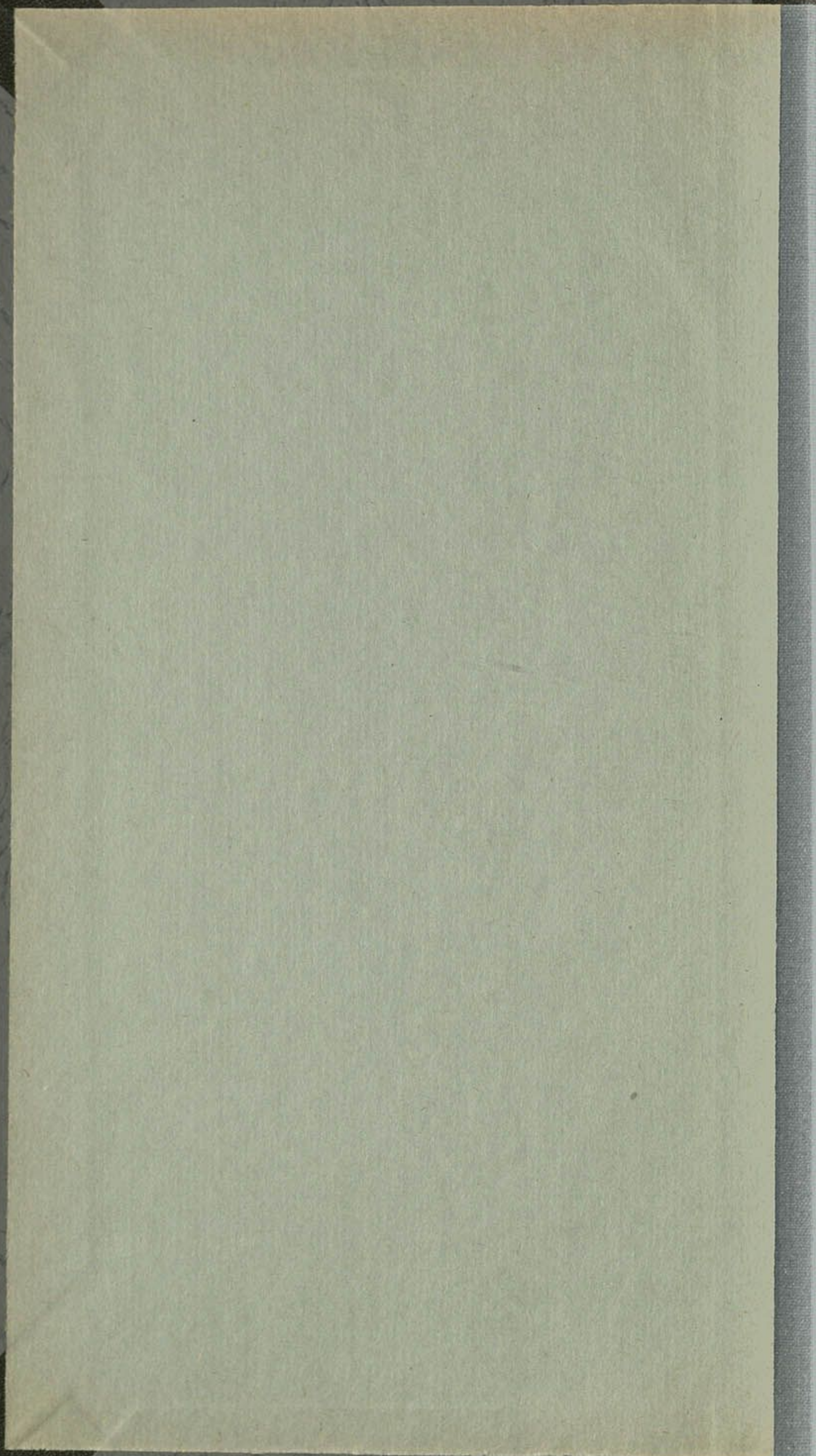
Ба 84446

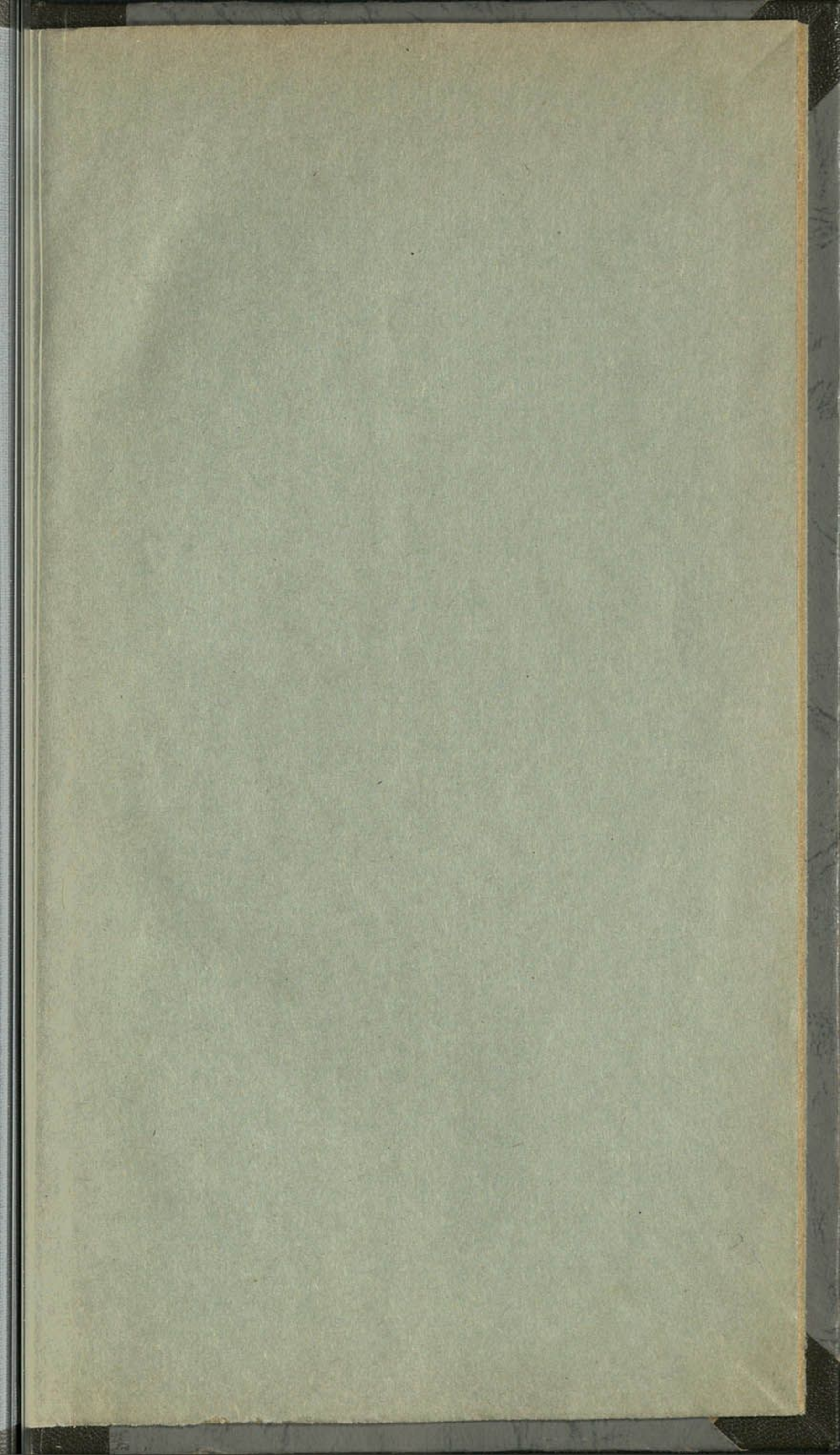
Выданьне Міністэрства Беларускіх Спрау.

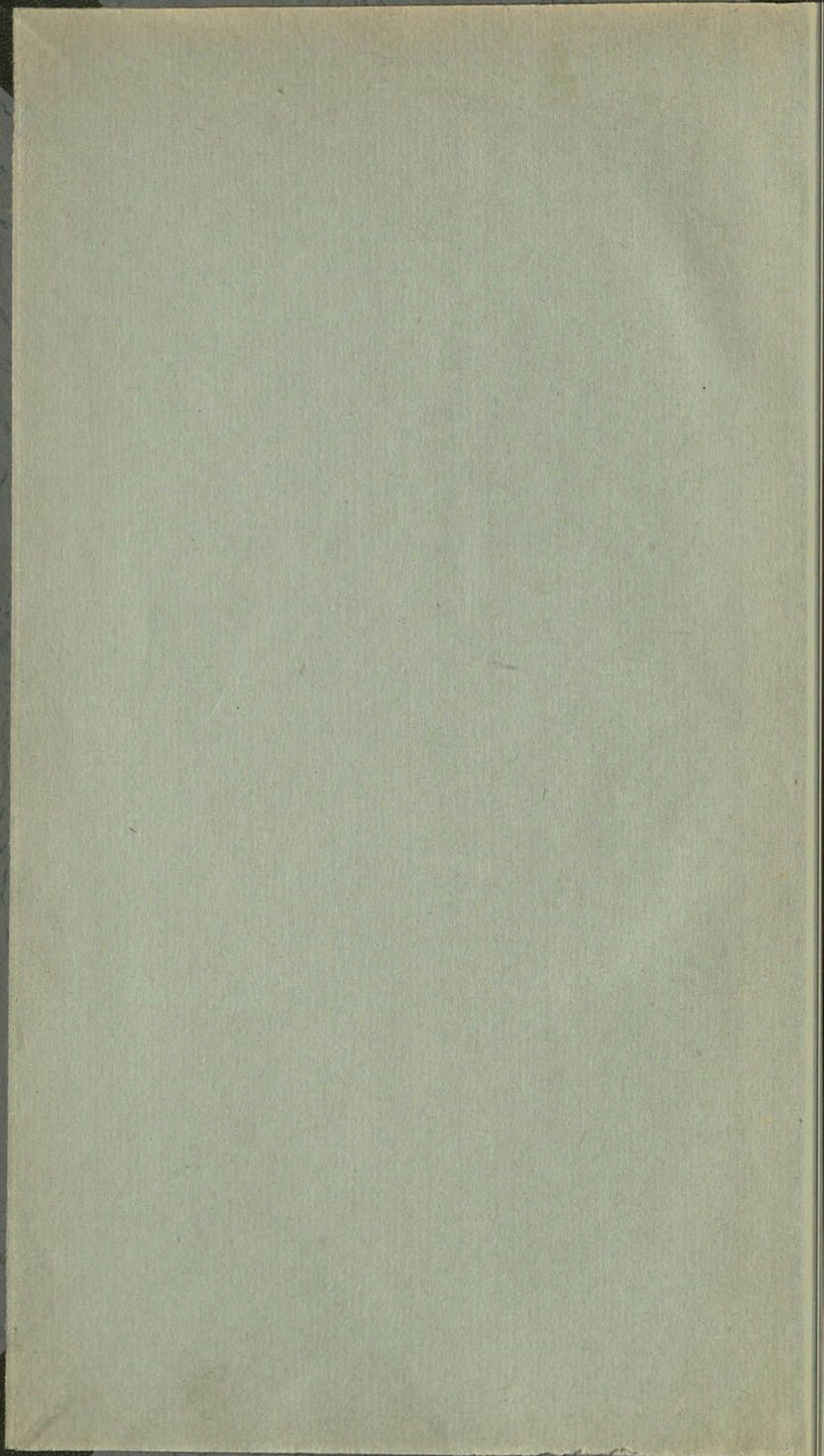
Городно.

1919.

9/601

Ба 84 446

я 3
32

Асховы Дзяржаўнасці Беларусі.

Ба 84 446
Вен. аддзел
1991

I.

Беларусь—гэта абшырная старонка, якая складаецца з губэрній: Менскай, Магілеускай і Смаленскай (цэлком), блізка усяе Вітэбскай губ. (апрача Рэжыцкага і Люцынскага павеатау), блізка усяе Віленскай (апрыч часьцей Троцкага, Віленскага і Сьвенцянскага пав.), Гродзенскай губэрні, трох паўночных павеатау Чарнігаускай губ., ды з сумежных валасьцей губэрній: на заходзе—Сувалскай, на усходзе—Пскоўскай, Тверскай, Калужскай і Арлоўскай. Усяго абшару Беларусь мае каля 258.000 квадр. кілометрау, на якім жыве 12 мільянаў беларусаў і больш за 3 мільяны іншых нацыянальнасьцей—вялікарусаў, жыдоў, палякоў, татараў. Беларускі народ занімае гэны абшар, сядзючы на ім густой грамадой, у якую умешаны другія нацыі, каторыя прыйшлі сюды з чужых краёў і пераважна гуртуюцца па гарадох і мястэчках

Часамі даводзіцца чуць як быццам вагаючыся і сумлеваючыся галасы: ці можа Беларускі народ стварыць сваю асобную і ні ад каго незалежную дзяржаву, або прынамсі увайсці у саюз дзяржаў, як фэдэрацыйная частка? Гэткія ваганьні і сумлеваньні вынікаюць з незнаемства людзей з роднай мінуўшчынай і з не даволі поўнай ацэнкі культурнай стойкасці беларускага народу.

Часамі такжа іншыя наіўна сумлеваюцца: дый ціж была калі наша Беларуская дзяржава? Праўда, пад гэткам называм яна не існавала, як не існавалі у цяперашняй форме дзяржавы Італьянская, Бэльгійская, Украінская і інш. Але беларусы станавілі крэпка збудаваную дзяржаву, зложаную з беларускіх плямен так-званай Літоўскай Русі, значыць, злучаных з Літоўскім князьствам. І Беларусь, як зара убачым, толькі зусім нядаўна утраціла сяляды сваей колішняй крэпкай і стойкай дзяржаўнасці, меушай такія праявы азьвіцьця, якімі мы можам толькі пахваляцца з гордасьцю гавінны дабівацца аднаўленьня іх.

25. 04. 2009

832

Асновы Беларускай дзяржаўнай незалежнасьці глыбока заложаны ў самым Беларускам народзе і апіраюцца на моцных фундамэнтах—гістарычных, этнаграфічных, лінгвістычных і эканамічных. Яны выяўляюцца ва усей мінуўшчыне Беларусі, яны есьць у беларусаў і цяпер, захаваныя глыбока ў народных масах,—і затым-то наша дзяржаўнасьць павінна апірацца на дэмакратычных элемэнтах краю.

Беларусы—гэта бадай ядыны народ (мо толькі апрача палякоў), які з прадвечных часоў жыве ў сваёй старонцы ніскуль сюды ня прыходзіў, дык і не набраўся чужацкіх элемэнтаў. З гэтай прычыны паводлуг сваіх гістарычных і этнаграфічных асобнасьцей беларусы становяць найбольш частае славянскае племя, захавашае і зверхны выгляд славяніна, і шмат адзнак яго псыхікі і быту.

Жаданьне збудаваць сваю дзяржаўную незалежнасьць уменьне бараніць яе, жаданьне дайсьці вольнага дэмакратычнага ладу—вось аснаўныя рысы гістарычнай мінуўшчыны Беларускага народу. І мы ня ведаем другога славянскага племі, у якога гэта рыса выяўлялася-бы ярчэй, чымся ў нашых прашчураў.

II.

Першае, аб чым нам апавядае наша найстарэйшая летапісь, гэта тое, што на абшары цяперашняй Беларусі жылі тры родныя сабе плямены: Крывічы, Дрыгвічы і Радзімічы. Першыя жылі уздоўж верхняе Дзьвіны і верхняга Дняпра, другія занімали ваколіцы уздоўж Прыпяці, трэйція—землі, праз якія цячэ Сож. Навукай этнаграфіі, філалогіі і гісторыі цяперака ужо цьверда даведзена, што гэныя тры плямены ўжо ў тыя часы ня рожніліся між сабой ані мовай, ані правам сваім, ані рэлігійнымі абрадамі, ды усімі гэтымі супольнымі адзнакамі вельмі рожніліся ад плямен, якія становяць пачатак Вялікарускага і Украінскага народаў. Першыя запісаныя асобнасьці беларускае мовы сягаюць VII стагодзьдзя. Частка племі Дрыгвічоў у часах перасяленьня народаў пакінула свой край, прабілася на Балканскай палюстраў і пасялілася навакол Салонік. Грэкі называлі іх Другувітамі. Мовы Другувітаў навучыліся сьв. Кірыла і Мефодзій.

Сперша кожнае з беларускіх плямен жыло сваім асобным жыцьцем. Калі ў другой палавіне IX стагодзьдзя ў Кітаварылася дзяржава „Русь“, дык беларусы папалі ў яе пад ней, чым усе другія. Спаміж беларусаў першая увайшла ў склад Русі Смаленская частасьць Крывічоў. У Дрыгвічоў быў свой князь, у Полацкіх Крывічоў—так сама асобны князь Рагвалод. Толькі сьв. Валадзімір у другой палове X стагодзьдзя зваяваў Полацак, забіў Рагвалода і узяў сабе за жонку

ку яго, Рагнеду. Але нават і гэты князь ня здолеу удзяржаць Палачан у пакорнасьці Кіеву і дау ім за князя свайго сына, унука Рагвалодава. Цікаўна, што пад той час, як усе „рускія“ землі прызнавалі княжы род Рурыковічаў, Полацкае князьства мела сваіх асобных князеў з роду Рагвалода. Гэта дзівіла і старабытнага летапісца. Дый другія часьці ня доўга аставаліся пад Кіевам: кіеўскія князі ужо ў канцы X стагодзьдзя былі прымушаны даць асобных князеў Дрыгвічам і Смаленскім Крывічам.

Такім чынам на зямлі Беларускай утварылася некалькі князьстваў: Смаленскае на Дняпры, Полацка-Вітэбскае на Дзьвіне і верхнім Немне, ды Тураўска-Пінскае на Прыпяці. Гэтыя князьствы занялі абшар усяе цяперашняй Беларусі. Кожнае з іх было незалежнай дзяржавай з асобным княжым родам—Рагвалодавічамі і Рурыковічамі. Усе яны многа ваявалі, шырока вялі таргоўлю, адзначываліся высокай культурай.

К XIV стагодзьдзю род Рагвалодавічаў вымірае. Перш абшарнае Тураўска-Пінскае князьства пабілася на некалькі дробных і слабых князьстваў, і ў іншых з іх уласьць перайшла да жанок.

Як раз у гэтых часах на заходзе, у межах мала-культурнага Літоўскага народу, утварылася незалежная Літоўская дзяржава. Першыя літоўскія князі прылучылі да гэнае дзяржавы невялікія суседнія беларускія землі і нават сваю сталіцу, Вільню, пабудавалі на зямлі беларускага народу. Гэтак сама і іншыя Беларускія князьствы пачалі далучацца да Літвы—часьцю затым, што літоўскія князі жаніліся з прадстаўніцамі выміраюшых беларускіх княжых родаў, часьцю—самахоць, на аснове умоў.

Гэтак вялікі князь літоўскі папраудзі стаўся князям Беларускіх зямель. Вялікія князі рабілі умовы з князьствамі Полацкім, Смаленскім і Вітэбскім і давалі ім асобныя констытуцыйныя граматы; а там, дзе княжыя роды панавалі далей, мясцовыя князі лічылі сябе прыслухаючымі вялікаму князю літоўскаму, вассаламі яго. Гістарычная навука зусім адкідае ўсе гутаркі аб тым, быццам Беларускія землі былі *заваяваны* літоўскімі князямі.

У часах будаваньня Літоўскага і Беларускага князьства было ўжо ўсім вядома імя Беларусі і беларусаў, якое азначала „Русь“ вольную, свабодную ад платы падаткаў наезд-бекам („белым“ тады наагул называлі чалавека, вольнага з падаткаў), ды гэтак выдзяляла Беларусь ад другіх частак злучнага „рускага“ племя, на котрыя татары накладалі падаткі. Злучышыся з маленькім Літоўскім народзікам і прызлучышы найвышэйшую, сувэрэнную уласьць вялікага князя Літоўскага, кожнае з беларускіх князьстваў мела поўную не-

залежнасьць і йшчэ доўгі час захоувала свае сувэрэнныя правы.

Гэтак злажылася Літоўска-Беларуская дзяржава. урада называўшаяся *Вялікім Князьствам Літоўскім, Рускім *) Жмудскім.*

Беларусы пераважывалі у гэнай дзяржаве і сваім чыслам і сваей якасьцю: пад той час нашы прашчурны адзначываліся ужо высокім разьвіцьцем дзяржаўнасьці, мелі свае пісьменства — літэратуру, вялі абшырную таргоўлю з немцамі, літвіны да злучэньня з „Русьсю“ ня мелі ні дзяржаўнасьці ні пісьменства, ні тарговых зносін і знаходзіліся на вельмі нізкай ступені разьвіцьця. Чысьленая перавага беларусаў у гэтай дзяржаве выявіцца з асаблівай яркасьцю, калі прыпомнім, што Літоўскі народ занімаў усяго толькі каля пятай часткі абшару Вялікага Князьства Літоўскага. Да таго трэба памятаць, што нават у XVII стагодзьдзі насяленьне сапраўднай Літвы было вельмі рэдкае.

У 1385 гаду вялікі князь літоўскі зрабіў саюз з Польшчай і падпісаў акт уніі (еднасьці). Аднак, паводле гэтай умовы вялікі князь Літвы і Русі ня губляў свае незалежнасьці. Калі-ж літоўскія князі пачалі барацьбу з Ягайлай за поўную незалежнасьць Літвы і Русі, дык іх паддзержывалі яшчэ раз беларускія нацыянальныя элемэнты. З гэтай прычыны да 1447 году Літоўска-Беларуская дзяржава то прызнавала найвышэйшую сувэрэнную уласьць польскага караля, то мелі сваіх асобных валадароў. Палякі-ж, каб зьвязаць Польшчы з Літвой-Русьсю не разарвалася, зумысьля стараліся выбіраць вялікіх князеў Літоўскіх на каралеўскі пасады. Напрыклад, у 1440 гаду літвіны і беларусы узялі на свой вяліка-князьскі пасады Казіміра Ягайлавіча; а калі у 1447 гаду апусьцець польскі каралеўскі пасады, дык палякі выбралі за караля таго-ж Казіміра. У 1492 гаду Літва і Русь, асабліва апошняя, выбралі за вялікага князя Аляксандра Казіміравіча, каторы ў 1501 гаду быў выбраны за польскага караля. У 1507 гаду літвіны і беларусы выбралі за свайго вял. князя Жыгімонта Казіміравіча, а сьледам за ім у тым-жа гаду палякі яго-ж узялі на польскі трон. Калі-ж літвіны за наследніка вял. князя йшчэ пры жывым бацьку выбралі Жыгімонта-Аугуста дык і палякі пайшлі па іх слядох. Між іншым, Жыгімонт Аугуст ад 1544 да 1548 году гаспадарыў у дзяржаве зусім незалежна пры старэнькім бацьку і быў апошнім асобным князем Літвы і Русі.

Гэтак, ад 1447 да 1569 году Літва і Беларусь знаходзіліся у пэрсональнай уніі (еднасьці праз асобу караля) з

*) Пад той час цяперашняя расейская зямля называлася зямлей Маскоўскай і Беларусь і Украіна йшчэ захоўвалі старое імя „Русь“. (Пасьля, наадварот, гэта імя пераняла Маскоўшчына. Рэд.)

Польшчай, і гэная форма еднасьці зусім не зачпляля суверэннай асобнасьці Літоуска-Беларускае дзяржавы.

Але Жыгімонт-Аугуст ня меу дзяцей, ды ужо пачала набліжацца старасьць яго. Польшкія дыпляматы бачылі магчымасьць разрыву з Літвой і Русьсю, тым болей, што было вядома аб істнаваньні сільнай маскоускай партыі, якая манілася узвясці на пасад князя з маскоускага царскага роду. Маскоўская партыя выяўляла гэткую думку і раней,—нават пры Ягайлавічах. Вось, палякі напружылі усе свае сілы, каб зрабіць новую умову аб уніі (дзяржаўнай еднасьці). Усе злажылася памысна для палякоў. У 1569 гаду Літоуска-Беларуская дзяржава, веўшая цяжкую барацьбу за панаваньне над Балтыцкім узьбярэжжам і за места Рыгу, ня маючы сілы перамагчы Маскву, прыстала на унію з Польшчай.

Трэба заўважыць вось што. У часах будаваньня Літвы яна прылучыла да сябе такжа і пауднева-рускія землі: Валынь, Кіеўшчыну і усходнюю частку Падольля. Але гэныя землі былі тады вельмі спустошаны татарамі і у агульнадзяржаўным жыцьці прынімалі толькі зусім невялікае учасьце. У 1569 гаду гэтыя землі, а так сама Падляхія (палудзенная частка Гродзеншчыны) былі прылучаны палякамі да Польшчы і абэрнены у польскія правінцыі. Такім чынам пасля 1569 году толькі беларусы і Літва захавалі сваю незалежнасьць і зрабілі умову аб уніі з Польшчай, як роўны з роўным.

Зьмест акту аб польска-літоускай уніі быў гэткі: абедзьве дзяржавы злучаліся на вечныя часы у такім значэньні, што яны павінны былі мець супольны парлямэнт (сэйм), якому прыналежаць права выдаваць законы і выбіраць супольнага гаспадара—караля і вялікага князя. Аднак, у Літве і Беларусі уласьць вялікага князя выяўляецца незалежна: законы, войска, грошы, фінансы і міністэрствы кожная дзяржава мае асобныя. У акце уніі ня зусім ясна гаворыцца аб тым, у якім складзе супольны сэйм выдае законы для кожнай дзяржавы. У Літве і Беларусі мелі сілу толькі тыя законы, выданыя супольным сэймам, у каторых гэта было спэцыяльна абгаворана. А спэцыяльныя законы для Літоуска-Беларускай дзяржавы разглядаліся толькі літоуска-беларускімі дэпутатамі.

Толькі у другой палавіне XVII стагодзьдзя гэты разьдзел пачаў на практыцэ зацірацца і пачалі зьяўляцца супольныя для абедзьвух дзяржаў установы. Але гэта ўжо былі часы разьдзелу і упадку Літоускага гаспадарства.

А усе-ж унія аказалася пагібельнай як для Польшчы, так і для Літоускай Русі.

Палякі не здаволіліся актам саюзу, а кінуліся апалячываць Русь і акаталічываць яе праваслаўнае насяленьне, часта апіраючыся на каралеўскую уласьць, якая паддавалася іх

намовамі ў рэлігійна-нацыянальных справах. У 1596 гаду палякі, супроць волі вялізарнай большасці праваслаўных жыхараў і карыстаючыся здрадай некалькіх праваслаўных біскупаў, дабіліся царкоўнай уніі, — значыць, злучэння праваслаўнай царквы з каталіцкім касцэлам. Тады ўзьнялася вельмі вострая рэлігійна-нацыянальная барацьба. Націск польшчыны і каталіцтва прымусіў згуртавацца супроць яго усіх праваслаўных беларусаў. У каталіцтва перайшла пераважная частка шляхты, прынімаючы ад палякоў разам з рэлігіяй іх язык і культуру. Гэтак „вярхі“ народу адшчапіліся ад яго „нізоў“. Але сільнае мяшчанства па гарадох крэпка бараніла сваю нацыянальнасць і веру. Сялянства пераходзіла на унію толькі пад прынукай. Усе сілы і засобы багатага і культурнага народу абярнуліся на рэлігійную і нацыянальную барацьбу. Ужо ў XVIII стагоддзі выяўляецца па месцах упадак таргоўлі і промыслаў. Нельга ня прызнаць, што палякі дайшлі свайго. Польская культура і мова пранікалі ўсе глыбей і глыбей у вярхі грамадзянства, якія ўсе болей разрывалі зьвязь з мяшчанствам і сялянствам; апалячываньне шырылася і па гарадох, асабліва вялікіх. Ад другой паловы 17 стагоддзя беларуская мова нават пачынае уступаць месца ў законах, судах, адміністрацыйных установах лацінскаму або польскаму языку.

Але хоць апалячываньне і акаталічываньне і выяўлялася ў верхніх слаях народу, — усе-ж сяляне і ў значнай меры мяшчанства цвёрда баранілі далей свае права на незалежны рэлігійна-нацыянальны быт. То былі цікавыя часы злоснай барацьбы, якая йшла ў літэратуры, у школах, у дыспутах і спорках, заходзячы часамі да бітв на кулакі паміж прадстаўнікамі розных рэлігій і нацыянальнасцей. У XVIII стагоддзі ўсе беларускае і праваслаўнае цярпела цяжкое гнібенне. Але тады праваслаўныя пачалі шукаць сабе заступніцтва за межамі сваёй дзяржавы і уцягваць у гэну барацьбу расейскую царыцу Кацярыну II.

Кацярына II здаўна ласа ўглядалася на усходнія акраіны Польскай Рэчыпосполітай, дык ахвотна умяшалася ў рэлігійныя справы ў Беларусі і патрэбу абароны праваслаўнай веры выкарыстала дзеля падняцця пытання аб разьдзеле Польшчы. Адна за адной суседнімі дзяржавамі былі зроблены тры умовы аб разьдзеле, каторы ўсе Беларускае землі аддаваў Расейскай імперыі ў ніжэйпісаным парадку. Павод луг умоў: 1772 г. з Прусамі і Аустрыяй і 1773 — з Польшчай да Расеі адыйшлі: Полацкае ваяводзтва (апрача часткі яго на правым беразі Дзвіны), Вітэбскае (без Аршанскага павету), Мсьціслаўскае і часьці Менскага. Разьдзел 1793 г. даў Расеі Менскае ваяводзтва і значныя часьці Віленскага, Навагрудзкага і Берасьцейскага (Брэст-Літоўскага). Разьдзел 1795 году аддаў Расеі рэшту ваяводзтва Навагрудзкага і Берасьцейскага. Урэшці паводле трактату ў Тыльжы (Тіль-

зіт) 1807 году пад расейскае панаваньне перайшла Беласточчына. Так уся Беларусь апынілася у складзе Расейскай імперыі. Палітычная незалежнасьць Беларусі была загублена. У яе свабодныя установы былі прымушаны прыпыніць сваю работу. Ужо за Кацярыны II пачалі завадзіць у Беларусі расейскі дзяржаўны лад і расейскія законы. Праўда, імператар Павал вярнуў ізноў Літоўскі Статут (зборнік краевых законаў), але даўнейшага самапраўленьня цэлым назад не вярнулі. Губэрскія зьезды шляхты часьцю замянялі старыя шляхоцкія сэймікі, але устанаўленьне і ў Беларусі правоў расейскае шляхты не магло здаволіць беларускую шляхту. Літоўскі Статут меў яшчэ сілу да імператарскага указу 1840 году, а з таго часу пачынаецца аканчацельная перастройка суда і праўленьня на расейскі капыл.

Расейскія парадкі ня толькі зьніштажалі шляхоцкія вольнасьці ў палітычным жыцьці, але і мелі на мэці барацьбу з пануючым палажэньнем апалячанай шляхты і каталіцтва, якое вяло палітычную работу. Гэную барацьбу расейскі ўрад веў няўдачна, груба, бяз ніякае сыстэмы. Расейскі ўрад бадай да 60-ых гадоў мінулага стагодзьдзя, — значыць, да губэрнатарства М. Н. Муравьева, — кепска разумеў, што ён мае дзела з *Беларускім* краем. Згодна з агульным кірункам сваёй палітыкі, ўрад ня мог абaperціся на больш дэмакратычныя элемэнт: на сялян і мяшчан, на астаткі ніжэйшай праваслаўнай шляхты. З гэтай прычыны, — як гэта ні дзіўна, — апалячываньне ў пачатку расейскага панаваньня зрабіла вялікі крок уперод, бо расейскі ўрад пасьпеў ужо адапхнуць ад сябе усіх, хто быў пранікнуты беларускім нацыянальным духам. Праўда, імператар Мікалай I у 1839 гаду аб'явіў прымусовае прылучэньне уніятаў назад да праваславія, але гэты акт быў толькі новым гвалтам над людзкім сумленьнем і яшчэ больш настроіў народ проці расейскага правіцельства. Дык і ня дзіва, што і ў 1831 і ў 1863 г.г. Беларускае землі крэпка паддзержывалі польскія паўстаньні. Да паўстаньняў прылучаліся ня толькі апалячаныя шляхоцкія элемэнт, але і людзі розных станаў, у тым ліку сяляне і рамесьнікі: бо тут справа йшла ня толькі аб адбудову Польшчы ў яе старых межах, але і аб вызваленьне з пад цяжкага маскоўскага панаваньня.

III.

Усе вышэйпісаныя факты — гэта фармальнае старана разьвіцьця нашае дзяржаўнасьці. З іх ясна відаць, што ў першых часах сваёй гісторыі Беларусь была асобным, незалежным князьствам, якое мела ўсе адзнакі дзяржаўнай сувэрэннасьці. У другі пэрыод — у часах злучэньня Беларусі з Літвой — гэтае злучэньне сперша мела форму фэдэрацыі Полацкага, Вітэбскага і Смаленскага князьства з князьства-

мі Віленскім і Троцкім—пад той час, як на іншых беларускіх землях яшчэ оставаліся удзельныя князі (Турауска-Пінскія, Слуцкія, Мсьціслаўскія, Старадубскія і інш.), бышыя вассальнай залежнасьці ад вялікага князя Віленскага. Нават тым, што злучэньне памянутых князеўств станавіла *фэдэрацыю* годзяцца усе вучоныя. Але тагочасныя людзі разумелі гэную фэдэрацыю, як пэрсональную унію (еднасьць праз асобнага гаспадара), пры каторай вялікі князь Літоўскі быў адначасна і князем Полацкім, Смаленскім і Вітэбскім, меў у кожным князьстве свой двор, спаўняў свае чыннасьці, прыяжджаўчы ў кожнае князьства асобна. Толькі каля сярэдзіны XVI стагодзьця гэная форма пэрсональнай уніі зьмяняецца ў фэдэрацыю паадзіночых зямель, каторыя пасылаюць сваіх прадстаўнікоў у агульна-земскі парлямэнт. Акт 1569 году нельга лічыць за адну з вядомых цяпер дзяржаўнаму праву форм зліцьця асобных зямель у адну дзяржаву—злучэньня *унітарнага*. У навуцы унія 1569 году называецца *парлямэнткай уніей* пры чым суверэнныя правы злучанага Літоўска-Беларускага гаспадарства былі акуратна абгавораны ў гэтым акце і мелі сілу ажно да прылучэньня Беларусі да Расеі.

Але ў канцы XVIII стагодзьця Беларусь аказалася прылучанай да Расейскай імперыі, утраціўшы свае суверэнныя правы—правы незалежнай дзяржавы. Некаторыя асаблівасьці ў законах, вытварыўшыся згодна з яе гістарычным разьвіцьцем, Беларусь захавала да 1840 году.

З гэтага вынікае, што Беларусь, як і яе суседка Літва, мае такія-ж правы на адбудову сваёй дзяржаўнасьці, як і Польшча. Тое, што Беларусь і Літва нейкі час знаходзіліся ў уніі з Польшчай, не пазбаўляе іх права на адбудову дзяржаўнай незалежнасьці ў форме супольнага Беларуска-Літоўскага гаспадарства, ці нават ў форме асобных дзяржаўных арганізацый, бо і на гэта і Беларусь і Літва маюць як агульнае права кожнай нацыянальнасьці жыць незалежным жыцьцем, так і правы гістарычна-юрыдычныя.

Цяпер прыходзіць пара паправіць гістарычныя абмылкі мінуўшчыны—тым больш, што Беларуска-Літоўская нацыя апіраецца на крэпкіх фундамэнтах дзяржаўнасьці на шырокіх дэмакратычных асновах і мае трывалыя асабеннасьці адметнай гістарычнай культуры.

Гэтыя асабеннасьці чырвонай ніткай праходзяць цераз усю мінуўшчыну беларусаў і цераз іх сучасны быт, і вось да іх мы з чароду пяройдзем.

IV.

Найдаўнейшыя часы гісторыі Беларусі адзначаны панаваньнем дэмакратычных ідэй у грамадскім і гаспадарскім ладзе. Найвышэйшая уласьць прыналежыць *вечу*, або на-

роднаму сходу, каторы у Вітэбску і Полацку выбірау князеу, а у Смаленску і Тураве бяз згоды яго уласць не магла пераходзіць ад аднаго князя да другога. Разьдзелу на станы ня было: панавала роунасьць. Гэткі лад дзяржаўся да пачатку XVI сталецьця, калі перакінуўшыся з Літвы і Польшчы разьдзел на станы зрабіў вялікія перамены у старабытных дэмакратычных парадках. Аднак, кожны з трох станаў, на якія быў падзелены беларускі народ, захаваў сьляды даўняшае уласці народнасьці. Пакуль сяляне былі вольныя, яны мелі свае валасное веча і валасны суд, дотрымаўшыя блізка да сярэдзіны XVII сталецьця шмат у якіх месцах і перайшоўшы пасьля у сельскія арганізацыі і сходы, жывыя і цяпер. Месты аставаліся вольнымі грамадамі; у іх дэмакратычная роунасьць і суды былі забаспечаны кяралеўскімі прывілеямі, за якія мяшчане у патрэбі умелі бароцца. Вышэйшы ваенна-служэбны стан выпрацаваў для сябе такую форму констытуцыі, каторая давала гэтаму стану права вельмі шырокага учасьця у справах гаспадарства, пачынаючы ад выбару вялікага князя і канчаючы справамі вайны і міра і правадаўства. Констытуцыю баранілі асобныя прывілеі, выпаўняць каторыя вялікія князі запысьгаліся. Шляхоцкі стан, як ваенна-служэбны, дабіўся найбольш у разьвіцьці парлямэнцкага устройства. Сперша ён складаўся з двух слаёў: панства-арыстакратаў і неарыстакратаў. Нерадавітыя элементы дабіліся поўнай роунасьці з радавітымі, абдоранымі прывілеямі. Але шляхоцкага стану у Беларусі нельга зусім раўнаваць да шляхты у Заходняй Эўропе. Шляхта у Літве і Беларусі—асабліва у Беларусі—была вельмі чысьленая і сваёй заможнасьцю перэважна ня рожнілася ад сялян. Гэта—тыя-ж адвечныя земляробы, дробныя земляўласнікі, якіх бралі на ваенную службу: яны сваімі ўласнымі рукамі выраблялі зямлю, маючы яе часта зусім мала. На іх долю выпадала найцяжэйшая служба у гаспадарстве, і вась за гэту службу іх абдорывалі прывілеямі, і яны у сваіх правах зьліліся з нячысьленым радавітым, часьцю тытулованым панствам, паходзіўшым ад старых княжых родаў.

Панаваўшы у Літоўска-Беларускім гаспадарстве дзяржаўны лад—гэта лад *рэспубліканскі* з выбарным дажывотна прэзыдэнтам, каторы называўся вялікім князем. Так у новай форме адраділася традыцыя народнае уласці старой Русі. Гістарычныя рэспубліканскія традыцыі нашага народу не нажарт палохалі царскае правіцельства: у межах быўшай Расейскай імперыі ня было другой старонкі, да каторай царскі урад адносіўся-бы гэтак-жа сурова, як да Беларусі. Зьнішчыўшы польска-беларускія школы, расейскі урад ня даў нам ніводнай вышэйшай школы, нават духоўнай акадэміі, ды блізка зусім не адкрываў гімназій, а да існуючых адносіўся так, што за Аляксандра III чысло школ і вучняў у іх нават паменшала, раўнуючы да ранейшых часаў. Урадовая палі-

тыка вельмі шмат памагала апалячываньню краю, бо усё хто думаў аб палітычным вызваленьні, далучаліся да палікоў, з каторымі спадзяваліся разам дайсьці спаўненьня сваіх ідэалаў. Не прызнаваючы беларусаў—местовых і вясковых урад пазбаўляў нас сваёй інтэлігэнцыі. За чыноўнікаў назначалі у нас вялікарусаў, нязнаемых з нашым жыцьцём часта мала здатных да працы. Быў нават выданы прыказ каб беларусаў не назначалі за біскупаў. Нястача вышэйшых школ, немагчымасьць для беларусаў неяк устроіцца у адным з адміністрацыйных пунктаў краю зрабілі тое, што беларуская інтэлігэнцыя пакідала сваю Бацькаўшчыну і вандравала на чужыну. У меслах Беларусі яна не магла умацавацца йшчэ і затым, што, выходзячы з народу, ня здолела увайсці у таргова-прамысловае жыцьце,—дый тое, прауду кажучы было у нас слаба разьвіта. Ведама, нястача тутэйшай інтэлігэнцыі у свой чарод была адной з прычын застою у таргоўлі і прамышленасьці.

Змагаючыся з беларускай культурай і яе прадстаўнікам расейскія уласьці—інстынктыўна, ці мо' і сьвядома—разумелі самабытнае значэньне гэтай культуры і баяліся яе.

Запрауды, з культурнага пагляду беларускі народ можа з гордасьцю успамінаць аб сваёй мінуушчыне. Пачынаючы ад XII стагодзьця, беларуская нацыянальнасьць уславілася і ў навукх і у літэратуры. Іменны такіх пісьменнікаў і культурных дзеячоў, як Кірыла Тураўскі, Абраам Смаленскі, Клімант Смаляціч, Еуфрасінія Полацкая уславілі цэлую эпоху старабеларускай прасьветы і пісьменства. У часах літоўска-беларускай дзяржавы мы бачым высокае разьвіцьце у беларусаў літэратуры і права. Беларуская мова была вельмі пашырана. Ад канца XIV стагодзьця нават у Літве і Жмудзі больша частка жыхараў ужывала дома старабеларускай мовы, а ў судах і адміністрацыйных установах беларускі язык быў абавязковы, як урадовы. Ня толькі практыка, але і закон прызнаваў дзяржаўнасьць і абавязковасьць беларускага языка. Толькі дэкрэтам 1697 г. яго замяніла польская мова.

У беларускай мове зьявіліся найстарэйшыя і з навуковага пагляду найлепш уложаныя зборнікі беларускіх законаў, раўнаючы да другіх памятнаў рускага права: Літоўскія Статуты у трох выданьнях—1529, 1586 і 1598 г.г. Гэта—плод працы выдатных юрыстаў, вельмі удачна злучыўшых асновы старога нацыянальнага права з законамі навейшага правадаўства. Такім чынам статутавае права—гэта у значнай меры нашае нацыянальнае права. І гэта тым больш цікаўна, што ў пазьнейшыя выданьні статутаў пераглядаліся камісіяй, зложанай з беларускіх юрыстаў, праходзіўшых навукі у заходня-эўропэйскіх унівэрсытэтах. Наагул, разьвіцьце навукі права ў Беларусі было надта высокае, што відаць ня толькі з старых дакумэнтаў і правадаўчых актаў, але і з знамянітых

прымернікаў адвакацкіх прамоў на судзе. Дык дзіва няма, што ў пачатку другой палавіны XVI стагоддзя мы ужо бачым у Вільні першы юрыдычны факультэт, на каторым беларуска-літоўскае і нямецкае права выкладалі беларускія вучоныя юрысты.

У другіх галінах літаратуры беларуская культура выявіла сябе гэтак сама ярка. Па беларуску выйшаў у свет першы ў Расеі друкаваны пераклад кнігі сьвятога пісьма—слаўная праца першага беларускага народніка, доктара мэдыцыны „з слаўнага места Полацка“, Францішка Скарыны, працаваўшага над сваім выданьнем у Празе і ў Вільні ў самым пачатку XVI стагоддзя. Беларуская-ж літаратура мае першага панславіста ў асобе Васіля Цяпінскага, земляка Скарыны, ператлумачушага на беларускую мову евангелье ў сярэдзіне XVI ст. Нават толькі тая друкаваная і пісаная беларуская літаратура, якая да нас дайшла ў кнігах багаслужэбных, рэлігійна-палемічных творах, аповесьцях, летапісях, граматыках і інш., дае доказ шырокага культурнага разьвіцьця Беларусі, асабліва-ж нязвычайнага разьвіцьця беларускага языка. Друкаваньне кніг пачалося ў Беларусі ў самым пачатку XVI стагоддзя, а ў канцы таго-ж стагоддзя можна было ўжо налічыць дзясяткі друкарняў, параскіданых па розных месцах і мястэчках.

Праўда, пасля бліскавага разьвіцьця ў XVI ст. беларуская культура і літаратура ў чародны пэрыод пачала упадаць. Сама по сабе беларуская культура была моцная, бо яна была крэпка зьвязаная з нацыянальнай верай і з цвёрдай сьвядомасьцю нацыянальнай дзяржаўнасьці. Аднак, гэтакі рэлігійна-нацыянальная пазыцыя становіла і вялікую небяспеку ў часах рэлігійнай барацьбы, абхапіўшай усю Заходнюю Эўропу.

Першы удар беларускай нацыянальнай справе зрабіла пратэстанцтва, прыйшоўшае ў Беларусь у форме кальвінізму і соцыніянства. З пагляду на культурную работу, пратэстанцтва не прычыла устаноўленай традыцыі і, працуючы дзеля рэлігіі, прыкладала руку да адкрываньня школ, падняцьця прасьветы і нават пашырэння літаратуры, бо многа пратэстантаў-беларусаў карысталася роднай беларускай мовай для шырэньня новай веры. Ды і ў праваслаўнай царкві ў Беларусі было шмат такога, што збліжала яе да пратэстанцтва: учасьце сьвецкіх людзей у царкоўным жыцьці, саборнасьць царкоўнага ўстройства. Але пратэстанцтва прыносіла з сабой ідэі інтэрнацыяналізму і разьбівала крэпкую спайку насяленьня з старой верай.

Калі пратэстанцтва пачало губляць сваю вагу і пачалася рэлігійная рэакцыя (паварот назад), адзначыўшаяся ў Беларусі такой шырокай працай езуітаў, якой ня ведалі іншыя старонкі,—тады пратэстанты з былых праваслаўных

пачалі шыбка перахадзіць на каталіцтва. А як да езуіта належалі пераважна палякі, дык справа пашырэння каталіцтва скоро абярнулася у апалячываньне беларусаў. Асабліва пачала польшчыцца шляхта. Дзеля тэй-жа мэты—акаталічываньня і апалячываньня беларусаў—быў перакінуў мост між праваслаўнай царквай і каталіцтвам у форме Берасьцейскай царкоўнай уніі у 1596 гаду, праведзенай супроць волі народу жменьай біскупаў, адрокшыхся праваслаўя і даддзержаных усей сілай уласьці караля Жыгімонта II. Насталі цяжкія часы рэлігійнай і нацыянальнай барацьбы.

А усе-ж беларускі народ ператрываў гэту барацьбу, значнай меры месты і усе сялянства асталіся вернымі сваёй нацыянальнасьці, нават і прыняўшы унію, ня глядзячы на прымусовы спосаб правядзеньня яе. Праваслаўныя брацтва далі стойкі прыклад абароны сваёй нацыянальнасьці. Яны адбаранілі Беларускаю культуру, пісьменства, прасьвету і цераз эпоху уціску уважліва данясьлі нацыянальныя традыцыі і пачуцьце нацыянальнай самабытнасьці да пачатку XIX ст., калі рэлігійная барацьба утраціла сваё значэньне.

У XIX сталецьці і да нашых дзён беларуская нацыянальная ідэя не замірала ні на адзін мамэнт, Праўда, сперша польская, а пасья расейская культура прыцягівала дасябе многа лепшых сыноў Беларусі. Польская культура узбагацілася гэтакімі сынамі нашае Бацькаўшчыны, як Тадэуш Касьцюшка, Сыракомля, Крашэўскі і нават Адам Міцкевіч. Усе-ж прыемна адзначыць, што тры апошнія прадстаўнікі польскай літэратуры з вялікай любасьцю да роднага краю і яго народу пісалі на родныя матывы, толькі карыстаючыся польскай мовай, падобна як слаўны сын Украіны Гоголь карыстаўся расейскай. Яны, як і многа іншых, ніколі не адрываліся ад роднага краю і не разрывалі сувязі з тым беларускім гуртком, каторы часьцю у польскай часьцю у роднай беларускай мове працаваў над адраджэньнем і паддзержкай беларускай нацыянальнай ідэі. Даволі назваць такія іменны, як гісторыкаў Нарбута і Кіркора, прафэсараў Ярошэвіча, Даніловіча, Кукольніка, іменны этнаграфу, паэтаў і бэлетрыстаў, як Ян Чэчот, Ян Баршчэўскі, Дунін-Марцінкевіч і многа іншых, каторыя стварылі слаўную эпоху нацыянальнага адраджэньня беларусаў ад 30-ых да 60-ых гадоў мінулага сталецьця.

Як быццам замершая на чверць веку пасья Мурав'еўскай гаспадаркі ідэя беларускага адраджэньня пачала ізноў выяўляцца ужо у канцы 80-ых гадоў—сперша, з прычыны цэнзурнага уціску, вельмі нясьмела то ў форме стацей і кніжак, даводзіўшых самабытнасьці беларускай этнаграфіі гісторыі, пісаных Сапуновым, Стукалічам, Нікіфароўскім, Доунар-Запольскім, Карскім і другімі, то хаваючыся у нелегальных віленскіх і мінскіх арганізацыях. Але яна дайшла

шыбкага і буйнага расцвѣту у самым пачатку рэвалюцыйнага руху. З'явіліся гурткі, арганізацыі, журналы, газеты. Паяуленьне „Нашай Нівы“, іменны Янкі Купалы і іншых паэтаў, грамадзкая і літэратурная праца братаў Луцкевічаў і доўгага сьцягу іншых працаўнікоў і арганізацый становяць цэлую эпоху у гісторыі разьвіцьця беларускай нацыянальнай сьвядомасьці. Увесь беларускі рух апошняга часу ажно да Усебеларускага Зьезду у Менску у сьнежні 1917 году і да утварэньня Рады Беларускай Народнай Рэспублікі сьведчыць аб здольнасьці да жыцьця беларускай нацыянальнасьці і аб крэпкай зьвязі яе з дзяржаўнай незалежнасьцю.

Да гэтага агляду трэба было-бы дадаць факты, якія выдзяляюць этнаграфічны тып беларуса—самабытны і адменны ад другіх рускіх народнасьцей, тып чыстага славяніна,—а такжа факты, паказываючыя эканамічную абасобленасьць Беларусі. Каб лішне не пашыраць нашай кароткай запіскі у гэты бок, мы у канцы лічым патрэбным яшчэ раз цвёрда адзначыць тыя вывады, якія логічна вынікаюць з вышэйсказанага. Народ, каторы праз колькі сот гадоў самага цяжкага гістарычнага жыцьця, ня глядзячы на вострую нацыянальную барацьбу і на уціск урадам найдужэйшай на сьвеці дзяржавы, ня утраціў сваёй нацыянальнай самабытнасьці,—народ, меўшы праз некалькі сталецьцяў сваю дзяржаўную незалежнасьць,—народ, каторы мае вытвораную вякамі культуру і літэратуру, свае яркія асобнасьці этнаграфіі і языка,—такі народ мае і цяпер усе правы на дзяржаўную незалежнасьць, і гэтак права з тым большай справядлівасьцю павінна быць паддзержана у той момэнт, калі уваскрасаюць і прызываюцца да новага жыцьця другія нацыянальнасьці, незалежны быт каторых ня быў ані гэтакі доўгі, ані гэтак абасоблены. Ведама, тут узьнімаецца важнае пытаньне аб варунках і формах дзяржаўнай незалежнасьці: ці выбрать поўную, абасобленую ад другіх незалежнасьць, ці фэдэрацыю з блізкімі па крыві суседзямі. Гістарычная навука не павінна браць на сябе разьвязку гэтага пытаньня і абмежываць выбар. Яна дае толькі адзін вывад, каторы дыктуецца гістарычна злажыўшыміся акалічнасьцямі: народ, у якім гістарычна вытварылася здольнасьць да жыцьця і жыцьцёвая сіла, будзе зауседы бароцца і бараніць свае правы, а, значыць, можа нарушаць агульны спакой датуль, пакуль ня будуць здаволены яго нацыянальны патрэбы, правы і дамаганьні забеспечаньня яго нацыянальнага быту.

Праф. М. Доунар-Запольскі.

АД 2-го ЛЮТАГО 1919 ГОДА

— у —

ГОРОДНІ

ВЫДАЕЦЦА

соцыялістычная, літэратурная, грамадзян-
ская і эканомічная газэта на беларускай
і расейскай мовах

„БЕЛАРУСКІ

НАРОД“

У газэці друкуюцца творы лепшых
беларускіх пісьменнікоу і усе апош-
ніе весткі беларускаго руху, а так
сама распаражэньня і кроніка Літоў-
скаго Ураду і Міністэрства Бела-
рускіх Спрау.

Рэдактар-Выдавец М. О. Засецкі.

НОВАЯ КНИГА.

А. I.

„УСХОДНЯЯ БЕЛАРУСЬ.“

Статыстычныя і гістарычныя матэр'ялы.

Выданьне

== Народнаго Сэкрэтарыяту
Міжнародных Спрау ==

Беларускай Народнай Рэспублікі.

Цэна 40 кап.

Прадаецца ва усіх беларускіх кнігарнях.

БЕЛАРУСКІЯ КНІГІ

(красная літэратура, школьныя
падручнікі, тэатральныя творы
і інш.)

у Городні

Прадаюцца у кнігарні

І. Ёберскаго.

Саборная вуліца.

2-гі год.

Бел. гадзед
1994

у КІЕВІ выдаецца

беларуская грамадзянская,
літэратурная і эканамічная
часопісь

„Беларускае

Рэхо”

пры учасьці

вядомых беларускіх дзеячоу пра-
фэсароу і пісьменнікоу:

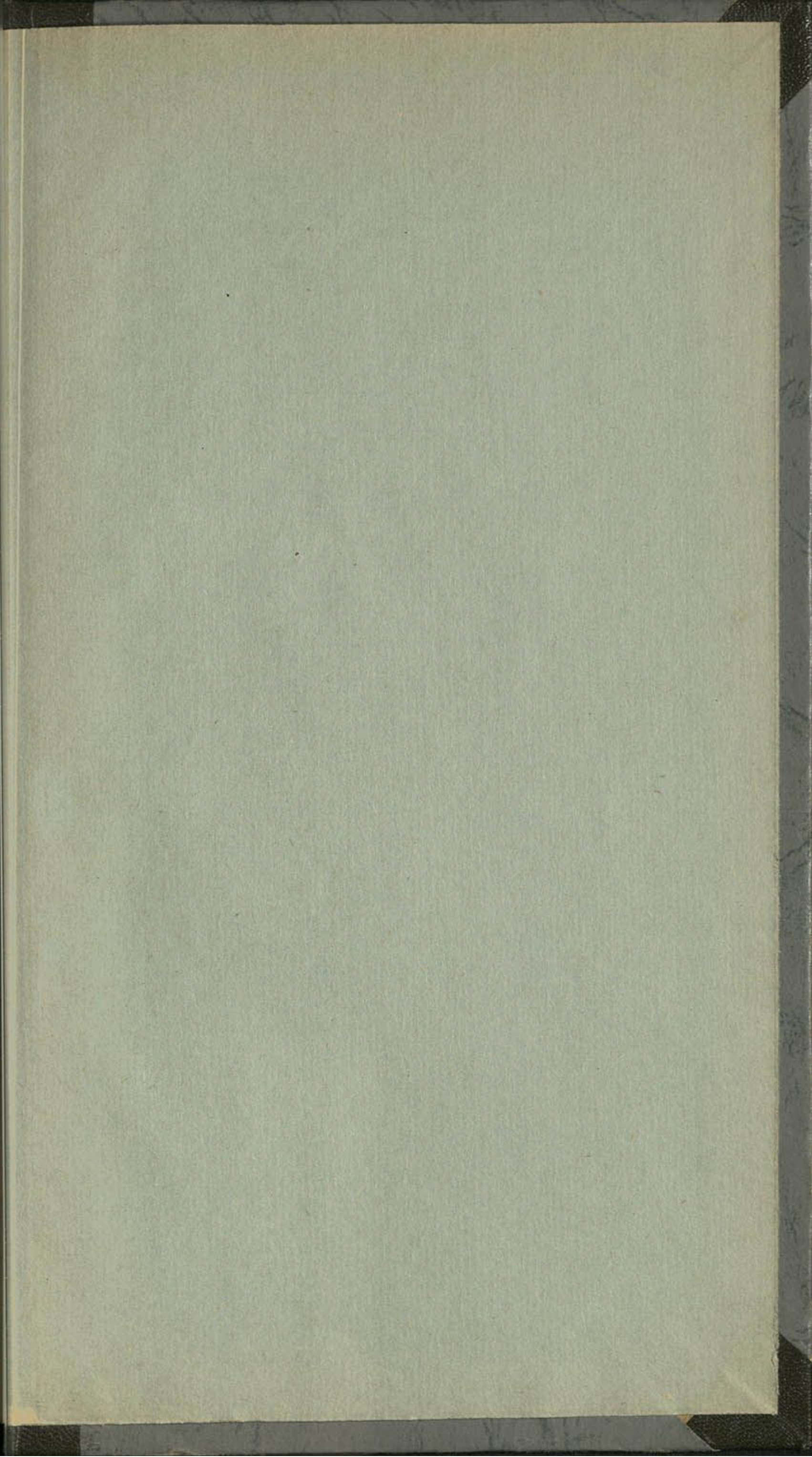
А. Бурбіса, Я. Варонкі, прафэсара М.
Доунар-Запольскаго, Я. Дылы, прафэ-
сара Э. Карскаго, Л. Леушчэнкі, С. Нек-
рашэвіча, А. Новіны, А. Смоліча, П.
Трэмповіча, Э. Хлебцэвіча, А. Цвікевіча
і інш.

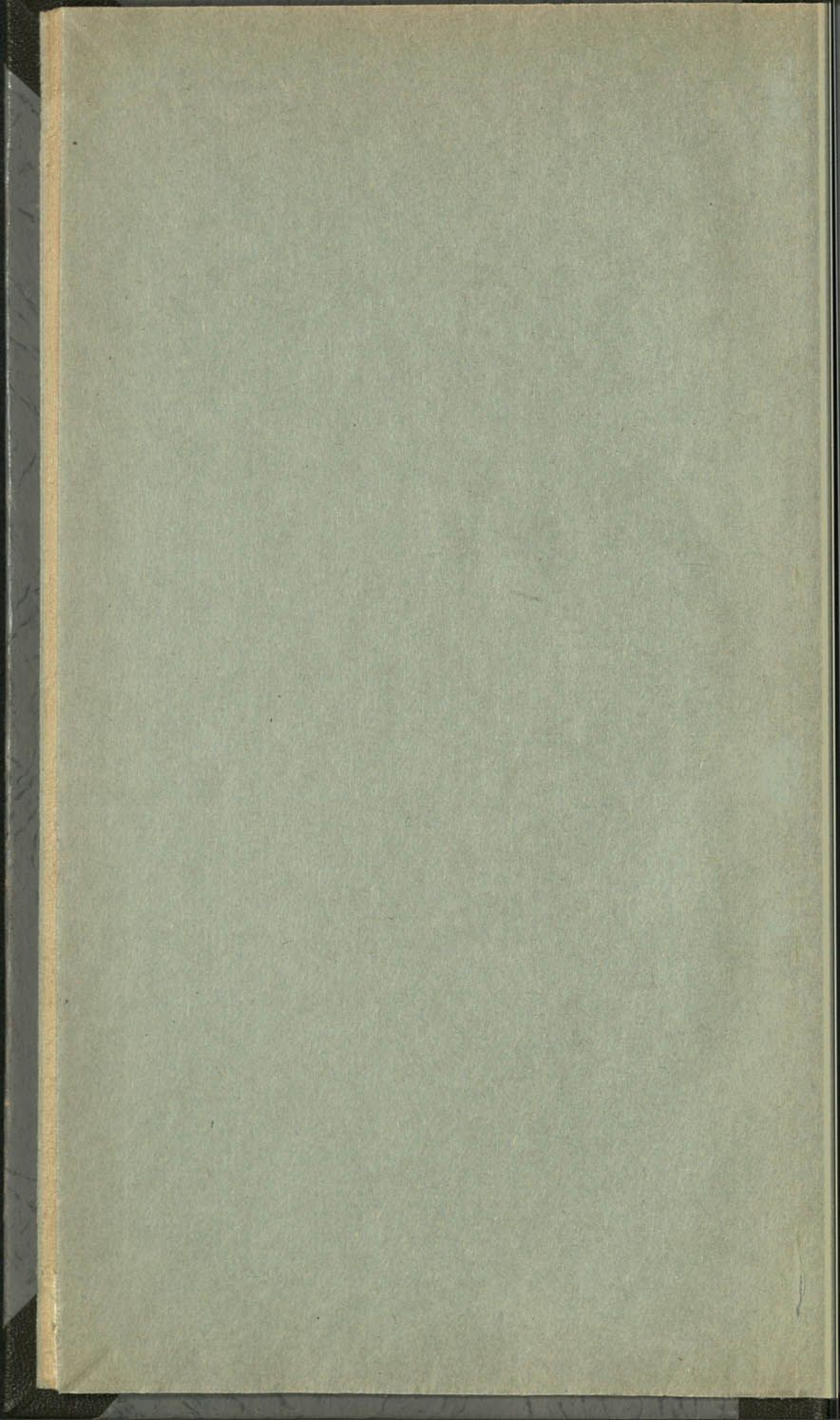
837
© © ©

Адрэс Рэдакцыі:

К І Е У. Фундуклевская вул., 42.

Беларусская Гандлевая Палата.

B0000003 140938